

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Філоненко Володимир Миколайович

УДК: 159.9:143.911

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗЛОЧИНЦІВ-РЕЦИДИВІСТІВ
КОРИСЛИВОГО ТА НАСИЛЬНИЦЬКОГО ТИПІВ**

19.00.06 – юридична психологія

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Харків – 2015

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Харківському національному університеті внутрішніх справ,
Міністерство внутрішніх справ України.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент
Шевченко Лариса Олександрівна,
Харківський національний університет внутрішніх справ, факультет права та масових комунікацій
кафедра соціології та психології, завідувач кафедри

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Цільмак Олена Миколаївна,
Одеський державний університет внутрішніх справ, факультет підготовки фахівців для підрозділів слідства, кафедра криміналістики, судової медицини та психіатрії, в.о. начальника кафедри

кандидат психологічних наук, доцент
Попова Галина Вікторівна,
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», кафедра педагогіки і психології управління соціальними системами, доцент кафедри

Захист відбудеться « 03 » липня 2015 року о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.700.04 в Харківському національному університеті внутрішніх справ за адресою: проспект 50-ти річчя СРСР, 27, м. Харків, 61080.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: проспект 50-ти річчя СРСР, 27, м. Харків, 61080.

Автореферат розісланий « 28 » травня 2015 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

П.В. Макаренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. В умовах реформування державних правоохоронних органів, у тому числі пенітенціарної системи, усе більшого значення набуває проблема ресоціалізації засуджених осіб. На сьогодні в пенітенціарних установах України відбувають покарання близько 80 тисяч засуджених, причому близько десятої їх частини – повторно. Питання ефективного перевиховання рецидивістів є вельми актуальними і складними, психологічний аспект проблематики потребує всебічного вивчення і наукової розробки. Всебічне дослідження психологічних характеристик злочинців дозволить знайти шляхи корегування тих особистісних якостей рецидивістів, які сприяли появі і формуванню антисуспільних нахилів і звичок, мотивів вчинення злочинів.

Над проблемою особистості злочинця, зокрема злочинця-рецидивіста, працювали такі науковці, як Г. Ю. Айзенк, Ю. М. Антонян, Р. Блекборн, О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєєва, П. М. Валлеант, В. В. Голіна, П. Ф. Гришанін, І. М. Даньшин, Дж. Де Йонг, А. Ф. Зелінський, О. В. Землянська, І. П. Рущенко, М. М. Саппа, С. М. Франкс, О. М. Яковлев та ін. Окремі аспекти проблеми психологічних особливостей рецидивістів розглядались у роботах Н. В. Греси, І. В. Жданової, О. М. Разумової, Є. Ю. Стрижова, Л. О. Шевченко, О. М. Цільмак.

Підвищена суспільна небезпечність рецидивістів полягає в кримінальному професіоналізмі, наявності кримінальної субкультури, організованості, озброєності, залученні до злочинного світу неповнолітніх. Скоюючи нові злочини, рецидивісти не тільки шкодять громадянам та державі, але й залучають до злочинної діяльності нових осіб. Заходи, що вживаються задля запобігання і попередження повторної та рецидивної злочинності, зусилля, спрямовані на надання таким особам допомоги в реадaptaції, не надають очікуваного результату.

За результатами психологічних та кримінологічних досліджень встановлено, що в місцях позбавлення волі, в результаті спільного перебування злочинців різних категорій і в процесі їх спілкування відбувається взаємне "кримінальне зараження" і поглиблення у засуджених протиправної спрямованості. Недиференційований характер виправно-виховного впливу стосовно засуджених за принципово різними типами злочинів зменшує можливість цілеспрямованого виконання покарання, знижує ефективність діяльності виправних колоній.

Знання психологічних особливостей рецидивістів дозволяє виявляти відповідні причини вчинення ними злочину, удосконалювати виховну роботу у виправних установах, розробляти соціально-психологічні заходи щодо забезпечення профілактики рецидиву злочинів. Таким чином, особлива актуальність дослідження психологічних особливостей неодноразово засуджених корисливої та насильницької спрямованості обумовила вибір теми нашої дисертаційної роботи «Психологічні особливості злочинців-рецидивістів корисливого та насильницького типів».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження проводилось у рамках наукової програми кафедри загальної та практичної психології Харківського національного університету внутрішніх справ, пов'язано з «Пріоритетними напрямками наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на 2011-2014 рр. (п. 15.13)». Тема дисертації відповідає науковим завданням, які стоять перед дослідними і навчальними закладами системи МВС України, зокрема, затвердженим переліком пріоритетних напрямків наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010-2014 років (наказ МВС України від 29.07.2010 № 347; додаток 15, п. 19 «Підвищення ефективності психологічного супроводження діяльності міліцейських колективів») та плану наукових досліджень кафедри психології та педагогіки Харківського національного університету внутрішніх справ у межах НДР «Психологічне, педагогічне та соціологічне забезпечення правоохоронної діяльності» (№ держреєстрації 0113U008196).

Тему дисертаційного дослідження затверджено вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол №10 від 27.12.2010 р.) та узгоджена Рішенням бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 3 від 26.03.2013 р.).

Мета дослідження – визначити психологічні особливості неодноразово засуджених злочинців корисливого та насильницького типів та розробити практичні рекомендації з психокорекційної роботи для психологів пенітенціарної служби.

Виходячи з поставленої мети, визначено такі **завдання** дослідження:

1. Проаналізувати теоретичні та емпіричні дослідження психологічних особливостей неодноразово засуджених злочинців корисливого та насильницького типів у вітчизняній та зарубіжній психології.
2. Вивчити психологічні особливості злочинців-рецидивістів за типом скоєних злочинів (корисливих та насильницьких).
3. Встановити психологічні особливості корисливих та насильницьких рецидивістів за типом відтворюваності злочину.
4. Визначити факторну структуру комплексу психологічних особливостей злочинців-рецидивістів корисливої та насильницької спрямованості.
5. Розробити практичні рекомендації для психологів пенітенціарної служби та служби дільничних інспекторів щодо специфікації психокорекційної роботи зі злочинцями корисливого та насильницького типів.

Об'єкт дослідження - психологічні особливості злочинців-рецидивістів.

Предмет дослідження - психологічні особливості злочинців-рецидивістів корисливого та насильницького типів.

Методи дослідження: Для вирішення поставлених завдань використовувався комплекс теоретичних та емпіричних методів дослідження:

- *теоретичні*: аналіз, порівняння, систематизація, узагальнення теоретичних та статистичних дослідницьких даних, які представлені у науковій літературі (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3);

- *емпіричні*: опитування, бесіда, контент-аналіз документів (особових справ, зошитів індивідуальної роботи із засудженими, матеріалів первинної діагностики психолога); психодіагностичні методи: для діагностики акцентуацій характеру було використано опитувальник К. Леонгарда та Г. Шмішека (підрозділи 2.2.1 та 2.3.1); для визначення декларативної агресивності - опитувальник А. Басса та А. Дарки (підрозділи 2.2.1 та 2.3.1); за допомогою методики «Тест руки» Е. Вагнера досліджувалася неусвідомлювана агресивність (підрозділи 2.2.1 та 2.3.1); методику С.С Бубнової застосовано для діагностики реальної структури ціннісних орієнтацій особистості (підрозділи 2.2.2 та 2.3.2); вивчення універсальних загальнолюдських цінностей здійснювалося за допомогою методики Ш. Шварца (підрозділи 2.2.2 та 2.3.2); для вивчення специфіки локалізації суб'єктивного контролю було застосовано методику О.Г. Ксенофонтової (підрозділи 2.2.3 та 2.3.3); стилі саморегуляції особистості визначалися із застосуванням методики В.І. Моросанової (підрозділи 2.2.3 та 2.3.3); для вивчення стратегій і моделей копінг-поведінки (стрес-долаючої поведінки), як типів реакцій особистості людини з подолання стресових ситуацій був застосований опитувальник «SACS» С. Хобфолла (адаптація В. О. Чікер) (підрозділи 2.2.3 та 2.3.3); діагностика емоційного інтелекту проводилася за методикою Д.В. Люсіна; а діагностика інгібіції у спілкуванні - за методикою Л.Б. Полосової (підрозділи 2.2.4 та 2.3.4);

- *методи математичної статистики*: t-критерій Стьюдента (підрозділи 2.2. та 2.3) для незалежних вибірок, факторний аналіз з подальшою ротацією, який здійснювався за допомогою комп'ютерної програми SPSS 17 for Windows (підрозділ 2.4).

Емпіричною базою дослідження виступала Олексіївська виправна колонія № 25 у Харківській області середнього рівня безпеки для осіб, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі. Досліджувана вибірка – злочинці-рецидивісти чоловічої статі корисливого та насильницького типів загальною кількістю 302 особи, які вчинили спеціальний рецидив. Досліджувані були розподілені по групах відповідної кримінальної спрямованості. Групу рецидивістів корисливої спрямованості склали 148 осіб, групу рецидивістів насильницького типу склали 154 особи.

Методологічними основами дослідження є принцип системного підходу в психології, теорія єдності психіки та діяльності, положення про соціальну обумовленість формування особистості, системно-структурний підхід до формування та розвитку особистості, зокрема особистості злочинця.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що в роботі:

вперше:

- встановлено психологічний зміст типологічних груп рецидивістів корисливої та насильницької кримінальної спрямованості різних типів відтворюваності злочину (нехронічного, хронічного, надхронічного);

- визначено факторну структуру комплексу психологічних особливостей злочинців-рецидивістів корисливої та насильницької спрямованості;

- розроблено та впроваджено практичні рекомендації для психологів пенітенціарної служби та служби дільничних інспекторів щодо специфікації психокорегувальної роботи зі злочинцями корисливого та насильницького типів;

удосконалено:

- положення щодо специфіки та змісту психологічної ресурсності рецидивістів нехронічного, хронічного та надхронічного типів, зокрема, домінування та збереження асоціальної ресурсності у корисливих злочинців та деструкції ресурсності у злочинців насильницької спрямованості;

дістали подальшого розвитку:

- психологічні уявлення щодо характеристик, притаманних злочинцям-рецидивістам корисливої та насильницької спрямованості, зокрема, їх емоційного інтелекту, інгібіції у спілкуванні, локалізації контролю.

Практичне значення дослідження підтверджується широким використанням отриманих результатів в роботі центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді Комінтернівського району міста Харкова (акт впровадження від 2.10.2014); у діяльності відділу соціально-виховної та психологічної роботи Харківської виправної колонії управління Державної пенітенціарної служби України в Харківській області (№ 43) (акт впровадження від 04.03.2015); у діяльності відділу соціально-виховної та психологічної роботи Темнівської виправної колонії управління Державної пенітенціарної служби України в Харківській області (№ 100) (акт впровадження від 11.02. 2015); при плануванні заходів щодо профілактики та попередження рецидивної злочинності в управлінні Державної пенітенціарної служби України в Харківській області (акт впровадження від 14.10.2014); в навчальному процесі Харківського національного університету внутрішніх справ при проведенні навчальних дисциплін «Професійна-психологічна підготовка працівників ОВС» та «Юридична психологія» при підготовці курсантів за спеціальностями «Психологія» та «Правоохоронна діяльність» (акт впровадження від 19.02.2015).

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації представлено на низці міжнародних і всеукраїнських конференцій: «Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України» (Харків, 2009); «Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та

юридичний аспекти (Харків, 2013); «Заходи протидії насильству в сім'ї» (Харків, 2013); «Актуальні напрями сучасної практичної психології і психотерапії» (Харків, 2013); «Modern scientific potential - 2015» (Sheffield, 2015); «Naukowa myśl informacyjnej powieki - 2015» (Przemyśl, 2015).

Публікації. Основні результати дослідження відображено в дванадцяти публікаціях, 5 з яких – статті у фахових наукових виданнях з психології, затверджених ДАК України, 1 стаття у зарубіжному фаховому науковому виданні та 6 – тез доповідей у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, рекомендацій, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи 261 сторінка, з яких 197 сторінок займає основна частина. Текст дисертації містить 13 таблиць, 4 додатки, список використаних джерел містить 281 найменувань (69 з них - іноземною мовою).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** розкрито актуальність та стан вивченості проблеми, визначено мету, завдання дослідження, об'єкт та предмет, описано методи та емпіричну базу дослідження, охарактеризовано наукову новизну і практичне значення отриманих результатів, наведено дані про їх апробацію і впровадження.

У **першому розділі «Проблема вивчення особистості злочинця у сучасній вітчизняній та зарубіжній психології»** проаналізовано сучасний стан дослідження проблеми особистості злочинця, зокрема злочинця-рецидивіста; розглянуто різні наукові підходи до вивчення індивідуально-психологічних особливостей злочинців-рецидивістів.

У ракурсі вивчення феномена особистості злочинця-рецидивіста, особливу цінність та значення мають саме дослідження окремих напрямків злочинної діяльності, а також психологічні та кримінологічні дослідження у сфері рецидивної злочинності, які представлені у працях О.М. Азовського, О.О. Антонян, В.С. Батиргарєєвої, В.В. Бендриківського, І.Г. Богатирьова, С.О. Гарькавця, Б.М. Головкина, М.В. Гончарової, О.М. Крижановського, М.Г. Колодяжного, І.І. Митрофанова, О.Д. Питлюк-Смеречинської, А.В. Сороки, С.А. Шалгунової та інших науковців.

Особливу роль в дослідженнях вчених займають проблеми рецидиву злочину. Офіційні дані вказують на те, що рецидив злочинів в Україні залишається відносно стабільним і складає 12-14% всієї злочинності. Частка рецидивістів серед загальної чисельності злочинців становить майже 11%. З урахуванням цього проблема вивчення особистості злочинця-рецидивіста набуває особливої значущості. При вчиненні повторного злочину рецидивіст двічі порушує заборони закону. Вперше – коли скоює правопорушення як звичайний громадянин, а вдруге – коли не зробив належних висновків після минулого засудження та не став на шлях виправлення.

Практичну значущість, на думку науковців, має порівняння вперше скоєного злочину та злочину після наступних судимостей. Наведені в літературі дані свідчать, що приблизно три чверті скоєних рецидивних злочинів є тотожними або однорідними із злочинами, за які особу вже було засуджено, тобто в структурі рецидивної злочинності переважає спеціальний рецидив. Таким чином, прагнення, схильності і настановлення особистості є спрямованими на певний вид злочину, при вчиненні якого злочинець «спеціалізується» і набуває відповідних навичок. Це віддзеркалює негативну тенденцію спеціалізації рецидиву та свідчить про усвідомлений вибір кримінальної моделі поведінки та професіоналізацію злочинців.

В ході аналізу наукової літератури встановлено, що спроби залучити для пояснення злочинної поведінки рецидивіста такі категорії, як дефекти моральної сфери, неналежні соціальні настановлення, антисоціальна спрямованість, не можуть забезпечити адекватне пояснення не тільки тому, що це занадто загальні категорії, які важко піддаються індивідуалізації, але й тому, що подібні схеми взагалі є погано застосовними саме до особистості рецидивіста. Адже його характерними рисами є саме морально-етична ущербність, неналежні соціальні настановлення, антисоціальна спрямованість і т.ін., тобто вони вже виступили в якості причин скоєння злочину, за що особа й була засуджена. Ці риси властиві дуже багатьом рецидивістам. Для ефективного профілактичного впливу виключно важливе значення має виявлення тих психологічних причин, які предиспонують скоєння даною особою нового злочину.

Кримінологами доведено, що правова система ефективної протидії злочинам має ґрунтуватись на врахуванні їх неоднорідності. Підставою віднесення особистості до певного кримінального типу є встановлення основних властивостей і найчастіше повторюваних стійких ознак, котрі відбивають специфіку особистості, що у кримінологічному ракурсі відображено в роботах О.М. Алексєєва, О.О. Антонян, Ю.М. Антоняна, Г.Б. Калманова, Т.А. Ножкіної, Л.А. Висотіної, В.Д. Луганського, М.В. Гончарової, А.Ф. Зелінського, Н.А. Коломитцева, Г.М. Миньковського, В.Д. Філімонова, І.В. Шмарова, М.П. Мелентьєва, А.М. Яковлева, М. DeLisi, М.Е. Wolfgang та ін. Створені вищеназваними дослідниками типології злочинців є адекватними щодо вимог саме кримінологічної науки та практики, але психологічні контексти типологізації надані фрагментарно та не отримали необхідного висвітлення.

Встановлено, що у кримінологічних дослідженнях відзначається наявність типологічних груп рецидивних злочинців, що утворені за характером скоєних злочинів. У вітчизняній кримінології виділяють рецидивістів за кількістю судимостей, виокремлюючи відповідно до цієї ознаки неодноразово і багаторазово засуджених. У зарубіжній кримінології М. Е. Wolfgang виділив такі типи рецидивістів як нехронічний (non-chronic), хронічний (chronic), М. DeLisi доповнив

цю типологію групою надхронічних (extreme-chronic) рецидивістів; M.I. Schoeman (2002) розробила класифікаційну систему та міждисциплінарний план щодо попередження та протидії рецидивної злочинності з урахуванням типів рецидивістів відповідно відтворюваності злочину: «repeat offender» (друга судимість), «chronic offender» (3 – 5 судимостей), «career criminals» (більше п'яти судимостей). M.I. Schoeman наголошує, що така типологія є адекватною вимогам пенітенціарної системи, служб пробації та ефективною щодо організації корекційних впливів, але потребує психологічної конкретизації означених типів, що підтверджує актуальність дослідження психологічних особливостей рецидивістів не тільки у контексті їхньої кримінальної спрямованості, але й кримінальної історії.

Психологи і кримінологи наголошують на тому, що рецидивістам притаманні такі риси, як високий егоцентризм, зневага до думки інших, підвищена агресивність, деформація ціннісної сфери, імпульсивність, підозрілість, деструкція комунікативних характеристик, дефіцитарність саморегуляції та т.ін. В той же час у наявних психологічних роботах ці особливості досліджені та розкриті недостатньо, застосований психодіагностичний інструментарій не відбиває усієї психологічної різноманітності досліджуваного феномену, внаслідок чого виховний вплив щодо засуджених носить недиференційований характер. Враховуючи, що засуджені за скоєння корисливих та насильницьких злочинів складають значну частку від загального обсягу, вивчення саме їх психологічних особливостей надає можливість здійснювати дієвий виховний вплив на осіб іншої кримінальної спрямованості. Діяльність виправних колоній потребує удосконалення психологічної роботи в напрямку диференціювання роботи із засудженими за різні типи злочинів і застосування щодо них спеціалізованих заходів впливу, призначених для корекції наявних психологічних деформацій.

У другому розділі «Психологічні особливості злочинців-рецидивістів корисливого та насильницького типів» проведено порівняльний аналіз психологічних особливостей злочинців-рецидивістів корисливого та насильницького типів, визначено їх специфіку відповідно до типу відтворюваності злочину; розроблено практичні рекомендації для психологів пенітенціарної служби щодо індивідуалізації психокорекційної роботи зі злочинцями різної кримінальної спрямованості.

Необхідність психологічної конкретизації означених типів обумовила розподілення вибірки у даному дослідженні як у контексті кримінальної спрямованості випробуваних, так і відповідно типу відтворюваності злочину. Групу рецидивістів корисливої спрямованості склали 148 осіб, з них нехронічного типу (2 судимості) – 31 особа, хронічного типу (3 – 5 судимостей) – 88 осіб, надхронічного (6 та більше судимостей) – 29 осіб. Групу рецидивістів насильницького типу склали 154 особи, з них нехронічного типу (2 судимості) –

29 осіб, хронічного типу (3 – 5 судимостей) – 95 осіб, надхронічного (6 та більше судимостей) – 30 осіб.

Дослідження акцентуації характеру не виявило достовірних відмінностей між групами. При порівнянні злочинців-рецидивістів нехронічного типу зафіксовано достовірно вищий показник за шкалою «Екзальтованість» у групі корисливих засуджених ($p \leq 0,05$); при порівнянні злочинців-рецидивістів хронічного типу отримано вірогідні відмінності за шкалами «Застрагання» ($12,27 \pm 1,10$ та $14,90 \pm 1,04$), «Педантичність» ($12,43 \pm 1,31$ та $16,30 \pm 1,27$), «Дистимність» ($14,36 \pm 0,54$ та $16,20 \pm 1,11$), «Циклотимність» ($18,02 \pm 2,12$ та $13,07 \pm 1,65$), «Екзальтованість» ($17,43 \pm 1,66$ та $12,22 \pm 1,34$); при порівнянні досліджуваних груп злочинців-рецидивістів надхронічного типу вірогідно вищі показники зафіксовано у групі злочинців насильницького типу за шкалами «Застрагання» ($p \leq 0,05$) та «Педантичність» ($p \leq 0,05$).

Декларативна агресія злочинців-рецидивістів корисливого та насильницького типів була досліджена за допомогою опитувальника Басса-Даркі. У групах, узагальнених з урахуванням типу скоєного злочину, достовірні відмінності у вираженості структурних складових агресивності визначені за шкалами непрямої агресії та підозрливості у бік підвищення показників у групі корисливих злочинців.

При порівнянні нехронічних рецидивістів корисливого та насильницького у групі корисливих зафіксовані достовірно вищі показники за шкалами «Непряма агресія» ($5,78 \pm 0,52$; $4,05 \pm 0,35$) та «Підозрлість» ($6,56 \pm 0,62$; $5,20 \pm 0,40$), така ж тенденція відмічається і між досліджуваними групами хронічних злочинців. При порівнянні надхронічних рецидивістів корисливого та насильницького типів не було отримано достовірних відмінностей.

Особливості агресивності досліджуваних на неусвідомлюваному рівні було досліджено за допомогою методики «Тест руки». У групах, узагальнених з урахуванням типу скоєного злочину вірогідні відмінності у вираженості показників визначені за шкалами «Агресивність» ($p \leq 0,05$) та «Директивність» ($p \leq 0,05$) у бік підвищення у групі насильницьких злочинців та за шкалою «Комунікативність» у бік підвищення у групі корисливих злочинців ($p \leq 0,05$).

Також зафіксовано достовірне підвищення показників за шкалою «Агресія» та «Директивність», поєднання яких відбиває готовність до відкритої агресивної поведінки, та достовірне зниження показника за шкалою «Комунікативність» в усіх групах насильницьких злочинців незалежно від типу відтворюваності злочину. Якісний аналіз співвідношення виразності шкал демонструє у групі корисливих злочинців поєднання низьких показників за шкалами «Афективності», «Залежності» та вірогідно вищого порівняно з насильницькими злочинцями показника за шкалою «Комунікативності», що свідчить про наявність емоційної черствості, дефіциту ширших емоційних стосунків з іншими, відсутності бажання підтримувати емоційний

контакт, формалізму у взаєминах з людьми, дефіциту почуття соціальної відповідальності. У групі надхронічних корисливих рецидивістів визначено вищий індекс вірогідності відкритої агресії ($1,38 \pm 0,14$) в порівнянні з насильницькими злочинцями ($0,88 \pm 0,06$), при $p \leq 0,05$.

Аналіз ціннісних орієнтацій за методикою Ш. Шварца у групі корисливих злочинців виявив вищий показник за шкалами «Гедонізм» та «Стимуляція» ($p \leq 0,05$). У групі нехронічних рецидивістів корисливого типу виявлені статистично значущі відмінності: вищий показник за шкалами «Традиції» ($4,05 \pm 0,08$; $2,48 \pm 0,16$) та «Досягнення» ($3,55 \pm 0,29$; $2,66 \pm 0,18$) та більш низький за шкалою «Конформність» ($3,05 \pm 0,07$; $3,91 \pm 0,40$). Корисливі злочинці хронічного типу відрізняються від насильницьких вірогідно вищими показниками за шкалами «Стимуляція» ($2,96 \pm 0,33$; $1,64 \pm 0,40$), «Традиції» ($3,35 \pm 0,11$; $2,73 \pm 0,25$) та «Гедонізм» ($3,79 \pm 0,36$; $1,58 \pm 0,43$). Визначено достовірно вищий показник в групі надхронічних рецидивістів насильницького в порівнянні з корисливими злочинцями за шкалою «Конформність», при $p \leq 0,05$.

Аналіз ціннісних орієнтацій за методикою С.С. Бубнової показав, що у групі корисливих злочинців є вірогідно вищим показник за шкалою «Приємне проведення часу та відпочинок».

У групах нехронічних та хронічних злочинців корисливого типу виявлені статистично значущі відмінності: підвищення показника за шкалами «Приємне проведення часу та відпочинок» та «Матеріальне благополуччя».

Дослідження стилів особистісної саморегуляції показало, що засуджені нехронічного типу корисливої спрямованості відрізняються від насильницьких злочинців відповідної групи підвищенням показників за шкалами «Моделювання» ($5,33 \pm 0,88$; $2,00 \pm 0,20$) та «Оцінка результатів» ($4,83 \pm 0,59$; $3,60 \pm 0,54$) та зниженням за шкалою «Самостійності» ($4,33 \pm 0,88$; $6,50 \pm 0,71$). Між групами хронічних корисливих та насильницьких рецидивістів виявлено більше відмінностей. Зафіксовано підвищення показників у групі корисливих злочинців за шкалами «Моделювання» ($p \leq 0,05$), «Оцінка результатів» ($p \leq 0,05$), «Самостійність» ($p \leq 0,05$), «Гнучкість» ($p \leq 0,05$) та «Загальний рівень саморегуляції» ($p \leq 0,05$). У групі корисливих злочинців надхронічного типу порівняно з насильницькими показники за шкалами, «Моделювання» ($4,60 \pm 0,71$; $3,33 \pm 0,41$) та «Самостійність» ($6,67 \pm 0,41$; $4,50 \pm 0,71$) залишаються вірогідно вищими. Вища порівняно з насильницькими злочинцями здібність до моделювання майбутньої ситуації, оцінювання отриманих результатів, гнучкість поведінки, притаманні злочинцям корисливого напрямку, виступають ресурсом та «каталізатором» злочинної поведінки.

Дослідження локалізації суб'єктивного контролю за методикою О.Г. Ксенофонтової виявило вищі показники за шкалами «Інтернальність при описі особистого досвіду» та «Відповідальність у сфері міжособистісних стосунків» у

групі насильницьких злочинців-рецидивістів. У групі нехронічних корисливих злочинців нижчими були показники за шкалами «Інтернальність у судженнях про життя взагалі», «Інтернальність при описі особистого досвіду», «Відповідальність у сфері міжособистісних відносин», «Інтернальність міжособистісна», «Інтернальність у сфері сімейних відносин», «Інтернальність у сфері здоров'я», «Готовність до діяльності, що пов'язана з подоланням труднощів» та «Відмова активності». Подібні тенденції, за виключенням інтернальності у сфері сімейних відносин та інтернальності у сфері здоров'я, зафіксовані при порівнянні корисливих та насильницьких злочинців хронічного типу.

Між групами корисливих та насильницьких злочинців надхронічного типу зберігаються відмінності тільки за шкалами «Інтернальність у судженнях про життя», «Інтернальність при описі особистого досвіду», показники за якими є вищим у групі насильницьких злочинців. Екстерналізація окремих складових локусу контролю корисливих злочинців дозволяє вважати, що перекладання відповідальності на зовнішні обставини сприяє формуванню та закріпленню асоціальної ресурсності таких осіб саме у контексті корисливої кримінальної поведінки.

Дослідження стратегій подолання за С. Хобфоллом у групах виявило вищі у групі корисливих злочинців показники за шкалами «Імпульсивні дії» та більш низькі за шкалами «Пошук соціальної підтримки» та «Асоціальні дії». У групі нехронічних корисливих рецидивістів зафіксовано нижчий показник за шкалою «уникнення» (таблиця 1).

Таблиця 1

Показники стратегій подолання нехронічних корисливих та насильницьких злочинців ($M \pm m$)

Шкали	Корисливі злочинці	Насильницькі злочинці	p
Асертивні дії	18,5±0,71	22,16±2,87	-
Вступ до соціального контакту	20,5±1,12	20,33±1,48	-
Пошук соціальної підтримки	23,5±2,19	18,67±2,79	-
Обережні дії	21,5±1,95	22,33±0,41	-
Уникнення	18,5±1,41	23,5±1,22	≤ 0,05
Імпульсивні дії	20,12±1,33	22,5±0,71	-
Непрямі дії	18,5±1,61	21,67±1,08	-
Асоціальні дії	19,5±1,95	18,33±1,08	-
Агресивні дії	23,5±3,54	21,33±2,27	-

У групі хронічних корисливих злочинців зафіксовано вищі показники за шкалами «Асертивні дії», «Уникнення», «Імпульсивні дії» та більш низькі показники за шкалами «Пошук соціальної підтримки» та «Асоціальні дії» (таблиця 2).

Таблиця 2

**Показники стратегій подолання хронічних корисливих
та насильницьких злочинців ($M \pm m$)**

Шкали	Корисливі злочинці	Насильницькі злочинці	p
Асертивні дії	20,16 $\pm$ 1,22	16,12 $\pm$ 1,77	$\leq 0,05$
Вступ до соціального контакту	23,33 $\pm$ 2,3	26,25 $\pm$ 2,83	-
Пошук соціальної підтримки	19,33 $\pm$ 0,44	26,67 $\pm$ 1,37	$\leq 0,05$
Обережні дії	21,3 $\pm$ 0,61	21,5 $\pm$ 1,12	-
Уникнення	22,33 $\pm$ 0,82	16,5 $\pm$ 0,33	$\leq 0,05$
Імпульсивні дії	17,5 $\pm$ 1,06	14,55 $\pm$ 1,24	$\leq 0,05$
Непрямі дії	20,1 $\pm$ 0,67	18,33 $\pm$ 1,22	-
Асоціальні дії	16,67 $\pm$ 0,82	18,5 $\pm$ 0,33	$\leq 0,05$
Агресивні дії	18,5 $\pm$ 0,71	19,5 $\pm$ 2,12	-

Така ж сама тенденція зберігається при порівнянні надхронічних корисливих та насильницьких рецидивістів (таблиця 3).

Таблиця 3

**Показники стратегій подолання надхронічних корисливих
та насильницьких злочинців ($M \pm m$)**

Шкали	Корисливі злочинці	Насильницькі злочинці	p
Асертивні дії	20,67 $\pm$ 0,61	14,5 $\pm$ 1,77	$\leq 0,05$
Вступ до соціального контакту	19,5 $\pm$ 2,15	20,25 $\pm$ 1,42	-
Пошук соціальної підтримки	9,33 $\pm$ 1,47	24,16 $\pm$ 1,06	$\leq 0,05$
Обережні дії	20,2 $\pm$ 1,22	20,5 $\pm$ 0,67	-
уникнення	26,33 $\pm$ 0,63	23,5 $\pm$ 0,71	$\leq 0,05$
Імпульсивні дії	22,5 $\pm$ 1,06	10,67 $\pm$ 2,12	$\leq 0,05$
Непрямі дії	25,33 $\pm$ 1,22	26,5 $\pm$ 1,47	-
Асоціальні дії	16,67 $\pm$ 0,48	24,5 $\pm$ 1,08	$\leq 0,05$
Агресивні дії	26,4 $\pm$ 0,71	28,5 $\pm$ 2,12	

Дослідження емоційного інтелекту за методикою Д.В. Люсіна у групах виявило вірогідно вищий показник у групі корисливих злочинців за шкалами «Розуміння емоцій інших», «Керування емоціями інших» та «Розуміння емоцій» на відміну від злочинців насильницького типу. Корисливі рецидивісти нехронічного типу демонструють вірогідно вищі показники за усіма шкалами, крім «Розуміння власних емоцій» (таблиця 4).

Таблиця 4

**Показники емоційного інтелекту нехронічних корисливих
та насильницьких злочинців ($M \pm m$)**

Шкали	Корисливі злочинці	Насильницькі злочинці	p
Міжособистісний EI	48,33 $\pm$ 1,52	42,33 $\pm$ 2,11	$\leq 0,05$
Внутрішньоособистісний EI	27,0 $\pm$ 2,67	26,33 $\pm$ 1,65	-
Розуміння емоцій інших	29,33 $\pm$ 1,32	25,0 $\pm$ 1,66	$\leq 0,05$
Керування емоціями інших	19,0 $\pm$ 0,2	17,3 $\pm$ 0,55	$\leq 0,05$
Розуміння власних емоцій	20,0 $\pm$ 1,83	19,67 $\pm$ 1,1	-
Керування власними емоціями	17,0 $\pm$ 0,83	14,33 $\pm$ 0,27	$\leq 0,05$

Продовження таблиці 4

Контроль експресії	14,0±1,41	10,67±0,63	≤0,05
Розуміння емоцій	49,33±3,15	44,67±2,66	-
Керування емоціями	36,0±1,13	31,63±0,82	≤0,05
Загальний рівень EI	95,5±4,02	85,67±5,23	≤0,05

Корисливі злочинці хронічного типу відрізняються від насильницьких злочинців відповідної групи вищими показниками за всіма шкалами (таблиця 5).

Таблиця 5

Показники емоційного інтелекту хронічних корисливих та насильницьких злочинців ($M \pm m$)

Шкали	Корисливі злочинці	Насильницькі злочинці	p
Міжособистісний EI	35,00±2,24	23,5±3,78	≤0,01
Внутрішньоособистісний EI	31,33±2,24	25,5±2,78	≤0,05
Розуміння емоцій інших	16,0±1,12	10,5±1,95	≤0,05
Керування емоціями інших	19,0±1,12	13,0±1,83	≤0,05
Розуміння власних емоцій	16,33±1,49	12,5±0,95	≤0,05
Керування власними емоціями	15,0±0,3	14,1±0,2	≤0,05
Контроль експресії	14,0±0,49	10,67±0,41	≤0,05
Розуміння емоцій	32,33±2,61	23,03±2,90	≤0,01
Керування емоціями	34,0±1,43	27,1±2,03	≤0,05
Загальний рівень EI	73,3±4,93	60,5±2,95	≤0,05

Порівняння корисливих рецидивістів надхронічного типу з відповідною групою насильницьких злочинців виявило віщі показники за шкалами «Розуміння емоцій інших», «Керування емоціями інших» та «Розуміння емоцій» (таблиця 6).

Таблиця 6

Показники емоційного інтелекту надхронічних корисливих та насильницьких злочинців ($M \pm m$)

Шкали	Корисливі злочинці	Насильницькі злочинці	p
Міжособистісний EI	38,60±3,24	29,0±3,70	≤0,01
Внутрішньоособистісний EI	31,4±3,39	31,0±4,24	-
Розуміння емоцій інших	23,0±2,09	15,5±2,95	≤0,05
Керування емоціями інших	16,6±1,15	13,5±0,71	≤0,05
Розуміння власних емоцій	16,8±1,19	16,0±1,41	-
Керування власними емоціями	14,6±2,2	15,0±2,83	-
Контроль експресії	10,2±1,71	10,0±1,66	-
Розуміння емоцій	39,8±3,28	31,5±4,36	≤0,05
Керування емоціями	31,23±3,38	28,5±3,54	-
Загальний рівень EI	64,6±3,22	60,5±2,12	-

Інтелект – є ядром ресурсів людини, механізмом глобальної адаптації до змін у середовищі (Ж. Піаже). Феноменологічний простір цього поняття включає не тільки предметний інтелект, але й емоційний інтелект, який регулює емоційні реакції і здатність до визначення емоційних станів оточуючих. Таким чином, специфіка емоційного інтелекту корисливих злочинців стає ресурсом здійснення маніпуляції оточуючими та здійснення кримінального діяння.

Аналіз показників інгібіції у спілкуванні за методикою Л.Б. Полосової показав, що у групі корисливих нехронічних рецидивістів вищими є показники за шкалами «Комунікативні настановлення» ($8,05 \pm 0,71$; $6,20 \pm 0,65$) та «Комунікативна толерантність» ($6,30 \pm 0,74$; $4,60 \pm 0,44$), що свідчить про більшу інгібіцію цих складових. При порівнянні корисливих та насильницьких хронічних рецидивістів були отримані статистично значущі відмінності за всіма шкалами ($p \leq 0,05$). Між групами корисливих та насильницьких рецидивістів надхронічного типу вірогідні відмінності в проявах інгібіції у спілкуванні зафіксовані не були.

Застосований у нашій роботі факторний аналіз дозволив виявити фактори, що відповідають за наявність статистичних зв'язків у просторі вивчених змінних. На основі загального масиву даних, який було отримано після використання методу факторизації головних компонент і алгоритму Varimax обертання (з нормалізацією за Кайзером), як у групі корисливих, так і в групі насильницьких злочинців було виділено чотири фактори. Визначені фактори в узагальненій групі злочинців корисливого типу охоплюють у сумі 78,11% дисперсії, в узагальненій групі злочинців насильницького типу – 74,08 %.

Фактор 1 «Комплекс агресивної поведінки» в групі насильницьких злочинців-рецидивістів, який охоплює 32,66% дисперсії, включає «Агресивність» (0,669), «Директивність» (0,620), «Непряма агресія» (-0,632), «Негативізм» (-0,744), «Комунікативна агресія» (0,586), «Контроль власних емоцій» (-0,634), «Контроль експресії» (-0,572), «Інгібіція емпатії» (0,802), «Відповідальність у сфері міжособистісних відносин» (0,627), «Готовність до самостійного планування діяльності та відповідальності за неї» (0,711).

Таким чином, в групі насильницьких злочинців-рецидивістів зниження контролю власних емоцій, контролю експресії, негативізму, посилення інгібіції емпатії, підвищення відповідальності у міжособистісних стосунках, актуалізація пошуку соціальної підтримки підсилюють схильність до відкритої прямої агресивної поведінки та комунікативної агресії.

Фактор 1 «Комплекс агресивної поведінки» в групі корисливих злочинців-рецидивістів, який охоплює 16,37% дисперсії, включає шкали «Агресивність» (0,606), «Негативізм» (-0,726), «Непряма агресія» (0,653), «Приємне проведення часу та відпочинок» (0,598), «Благополуччя» (0,688), «Гедонізм» (0,713), «Розуміння емоцій інших» (0,630), «Керування емоціями інших» (0,681), «Керування власними емоціями» (0,567).

Отже, при підвищенні значущості відпочинку, благополуччя, гедонізму корисні злочинці-рецидивісти проявляють агресію, при цьому це поєднується з підвищенням компонентів емоційного інтелекту, зниженням негативізму.

Фактор 2 «Комунікація» в групі насильницьких злочинців-рецидивістів, який охоплює 44,09% дисперсії, включає шкали «Інгібіція комунікативних установок»

(0,715), «Інгібіція комунікативної толерантності» (0,677), «Афективність» (-0,653), «Комунікативність» (0,874), «Залежність» (-0,715), «Активна безособовість» (0,734), «Розуміння власних емоцій» (-0,650), «Розуміння емоцій інших» (-0,588), «Керування емоціями інших» (-0,771), «Моделювання» (-0,880), «Оцінка результату» (-0,607), «Гнучкість» (0,741).

Це дозволяє стверджувати, що провідним компонентом цього фактору є негативна забарвленість комунікації: інгібіція комунікативних установок, комунікативна інтолерантність, формальність стосунків, недостатність міжособистісного емоційного інтелекту; при цьому ситуація спілкування не моделюється та її результати не оцінюються; у випадку якщо спілкування не задовольняє всіх потреб, алгоритм може змінюватись за рахунок гнучкості. Але в силу якісного наповнення фактора ці зміни не відбуваються в сторону ефективного зразка поведінки.

Фактор 2 «Комунікація» в групі корисливих злочинців-рецидивістів, який охоплює 30,81% дисперсії, включає шкали «Інгібіція комунікативних установок» (0,759), «Інгібіція комунікативної толерантності» (-0,747), «Комунікативна агресивність» (-0,577), «Афективність» (-0,861), «Комунікативність» (0,829), «Залежність» (-0,712), «Гнучкість» (0,647), «Уникнення» (0,826).

Таким чином встановлено, що посилення формальності у міжособистісних стосунках, негативізація комунікативних установок, підвищення гнучкості та схильності до уникнення проблемних ситуацій забезпечується підвищенням комунікативної толерантності, яка у цьому ракурсі набуває характеру байдужості.

Фактор 3 «Характерологічні особливості» в групі насильницьких злочинців-рецидивістів, який охоплює 17,22% дисперсії, включає шкали «Тривожність» (-0,632), «Дистимія» (0,731), «Демонстративність» (-0,519), «Соціальний статус» (-0,806), «Активність» (-0,735), «Спілкування» (-0,699), «Страх» (-0,547), «Асоціальні дії» (0,622), «Імпульсивні» (-0,694), «Схильність до самозвинувачення» (0,566), «Інтернальність в описі досвіду» (0,801), «Інтернальність у судженнях про життя взагалі» (0,714).

Таким чином, нездатність до змін у житті, схильність до асоціальних дій у проблемних ситуаціях, витіснення причин дискомфорту, співвідношення їх із зовнішніми обставинами, зниження значущості соціального статусу, активності, спілкування, страхів посилюються у насильницьких злочинців схильністю до самозвинувачення, інтернальністю у судженнях про життя взагалі та інгібіцією імпульсивного копінга.

Фактор 3 «Характерологічні особливості» в групі корисливих злочинців-рецидивістів, який охоплює 41,74% дисперсії, включає шкали «Екзальтованість» (0,619), «Тривожність» (-0,593), «Циклотимія» (0,716), «Милосердя» (0,538),

«Кохання» (0,652), «Повага оточуючих» (0,512), «Інгібіція емпатії» (0,625), «Самостійність» (0,706).

Це показує, що у корисливих злочинців загострення характерологічних особливостей, які виявляють себе у безтурботності, безвідповідальному порушенні та ігноруванні зобов'язань перед людьми, а також підвищення автономності і зниження емпатії, стають психологічним ресурсом використання милосердя, кохання та поваги з боку оточуючих.

Фактор 4 «Цінності» в групі насильницьких злочинців-рецидивістів, який охоплює 29,15% дисперсії, включає шкали «Милосердя» (0,507), «Кохання» (0,680), «Повага оточуючих» (0,662), тобто гуманістичні цінності усвідомлюються насильницькими злочинцями відокремлено від інших психологічних характеристик.

Фактор 4 «Суб'єктивний контроль» в групі корисливих злочинців-рецидивістів, який охоплює 32,01% дисперсії, включає шкали «Схильність до самозвинувачення» (0,730), «Готовність долати труднощі» (-0,623), «Готовність до самостійного планування діяльності та відповідальності за неї» (-0,617). Таким чином, корисливим злочинцям притаманним є визнавати свою провину, одночасно виправдовуючи це непереборними зовнішніми обставинами.

Зазначене дослідження підкреслило проблему недостатнього рівня у пенітенціарних закладах психологічного супроводу рецидивістів корисливого та насильницького типів. Тому, на основі проведеного емпіричного дослідження, розроблено практичні рекомендації для психологів пенітенціарної служби, в яких запропоновано до використання розроблений автором психодіагностичний комплекс та визначено основні напрямки специфікації психокорегувальної та профілактичної роботи із злочинцями-рецидивістами різних типологічних груп.

Порівняльний аналіз отриманих даних дозволив встановити наявність певних деформацій особистості залежно від корисливого чи насильницького типу кримінальної спрямованості та типу відтворюваності злочину, які вимагають проведення спеціальної психокорекційної та профілактичної роботи.

При здійсненні психологічної роботи з такими засудженими рекомендовано впровадження групових психокорекційних програм поведінкового типу, метою яких є вироблення соціально-прийнятних форм поведінки та методів саморегулювання. У психологічній роботі із злочинцями насильницького типу увагу рекомендовано приділити увагу зниженню рівня агресивності, зокрема за рахунок розвитку навичок конструктивного спілкування, емоційного інтелекту, формування конфліктної компетентності; активізації ресурсних станів з урахуванням ступеню та змісту домінуючих деструкцій і психологічних ресурсів особистості відповідно типу хронізації злочину. Пріоритетним у проведенні психологічної роботи із злочинцями-рецидивістами корисливого типу є її спрямування на формування необхідних позитивних якостей особистості, розуміння значущості інших людей, розвиток

емпатії та нейтралізацію егоїстичних тенденцій; при цьому особливу увагу доцільно приділяти роботі у цьому напрямку з нехронічними корисливими злочинцями.

ВИСНОВКИ

1. На підставі проведеного теоретичного аналізу виявлено, що психологічні особливості злочинця-рецидивіста являють собою системну якість особистості, сукупність психологічних властивостей, які фіксують стратегію поведінки людини і формуються на конституціональному, індивідуально-типологічному та особистісному рівнях. Тенденція до спеціалізації рецидиву свідчить про усвідомлений вибір кримінальної моделі поведінки на підставі специфічного комплексу психологічних властивостей, які мають значущу соціально негативну якісну визначеність.

Теоретичний аналіз показав, що наявні типологізації злочинців здебільшого ґрунтуються на кримінологічних ознаках, тоді як психологічний зміст типологічних груп надається фрагментарно. Тому створення типології, заснованої на спеціалізації та типі відтворюваності злочину, яка б містила широкий спектр психологічних особливостей рецидивістів, дозволяє реалізувати диференційований підхід до організації та проведення психокорегувальних заходів не тільки в діяльності психологів пенітенціарної системи, а також служби дільничних інспекторів та соціальних служб.

2. В ході емпіричного дослідження встановлені найважливіші психологічні особливості рецидивістів. Так, рецидивісти корисливого типу є більш схильними до непрямой і вербальної агресії та використання імпульсивного копінгу, є більш комунікативними та адаптивними у порівнянні з насильницькими. Вони більше цінують відпочинок, власне задоволення, нові різноманітні відчуття, а також є більш успішними у розумінні та керуванні емоціями інших людей.

Рецидивісти насильницького типу більш схильні до вияву відкритої агресії, є більш інтернальними у судженнях про життя та відповідальності у міжособистісних стосунках. Поєднання таких копінг-стратегій як «Пошук соціальної підтримки» та «Асоціальні дії» є фактором ризику виникнення конфлікту, коли насильницькі злочинці, бажаючи отримати підтримку з боку оточуючих, не враховують ситуацію, бажання та зацікавленість у проблемі тих осіб, до яких звертаються.

3. Встановлено психологічний зміст типологічних груп рецидивістів корисливої та насильницької кримінальної спрямованості різних типів відтворюваності злочину (нехронічного, хронічного, надхронічного).

Нехронічним корисливим злочинцям притаманні екзальтованість, схильність до непрямой агресії, підозрілість, розвинутий міжособистісний емоційний інтелект, інгібіція комунікативних настановлень та толерантності, безвідповідальність у міжособистісних стосунках. Вони є більш екстернальними, характеризуються розвинутими процесами моделювання, оцінювання та гнучкості. У корисливих

рецидивістів хронічного типу до екзальтованості додається циклотимність та знижена дистимність, зберігається специфіка декларованої агресивності, локалізації контролю, самостійності, розширюється спектр копінг-стратегій, вираженими є всі складові емоційного інтелекту та комунікативної інгібіції. Корисливі злочинці надхронічного типу зберігають вищий рівень міжособистісного емоційного інтелекту, екстернальності у судженнях про життя та щодо особистого досвіду. Вірогідність відкритої агресії підвищується. Діапазон саморегуляції звужується, але зберігається варіативність копінг-поведінки.

Насильницькі рецидивісти нехронічного типу відзначають цінність конформності, схильні використовувати стратегію уникнення, неадекватно оцінюють значущі умови, менше зважають на оточуючих. Для насильницьких рецидивістів як нехронічного, так і хронічного типів, характерною є недостатність саморозуміння і критичності до власних дій. У групі хронічних насильницьких злочинців це поєднується із відмовою від активності та нечутливістю до змін, що породжує конфліктність регуляції. Насильницькі рецидивісти як хронічного, так і надхронічного типів характеризуються поєднанням агресивності та директивності, педантичністю, застряганням, дефіцитарністю оцінки результатів власних дій, меншими та суперечливими копінг - ресурсами. Структура локалізації контролю збіднюється. Насильницькі злочинці надхронічного типу характеризуються «низько-ресурсним» профілем акцентуацій, недостатньою самостійністю, визначають цінність конформності.

Між групами надхронічних корисливих та насильницьких злочинців кількість відмінностей зменшується. Водночас, корисливі злочинці зберігають асоціальну ресурсність, яка дозволяє їм ліпше адаптуватися, тоді як у насильницьких злочинців деструкція ресурсності загострюється.

4. Визначено факторну структуру комплексу психологічних особливостей злочинців-рецидивістів корисливої та насильницької спрямованості. Встановлено приховані фактори формування взаємопов'язаних психологічних змінних, що обумовлюють схильність до відворювання злочину корисливої чи насильницької спрямованості. Встановлено різний для корисливих і насильницьких злочинців зміст таких факторів як «Комплекс агресивної поведінки», «Комунікація», «Характерологічні особливості»; а також наявність специфічних факторів: для корисливих злочинців таким є «Суб'єктивний контроль», для насильницьких – «Цінності».

Проведений факторний аналіз дозволив диференціювати психологічні ознаки корисливих та насильницьких злочинців – рецидивістів та рекомендувати специфічні напрямки групової психокорекційної програми із засудженими означеної кримінальної спрямованості.

5. Розроблено та впроваджено практичні рекомендації для психологів пенітенціарної служби та служби дільничних інспекторів щодо особливостей психокорегувальної роботи зі злочинцями корисливого та насильницького типів. Автором запропоновано психодіагностичний комплекс дослідження особистості засуджених різних типологічних груп. Встановлено, що комплексна психокорекційна програма для засуджених корисливого чи насильницького типу має розроблятися в залежності від домінуючих деструкцій особистості та її психологічних ресурсів, сприяти зміні деструктивних наслідків перебування засуджених у виправній установі та мобілізації на подолання подальших труднощів. Визначено пріоритетні напрямки у психологічній роботі із злочинцями насильницького типу: зниження рівня агресивності та розвиток навичок конструктивного спілкування, розвиток емоційного інтелекту, формування конфліктної компетентності, активізація ресурсних станів відповідно типу хронізації злочину. Пріоритетними напрямками у психологічній роботі із злочинцями-рецидивістами корисливого типу є: подолання асоціальної спрямованості особистості, розуміння значущості інших людей, розвиток емпатії та нейтралізація егоїстичних тенденцій.

Перспектива дослідження. Проведені дослідження не можна вважати вичерпними. Перспективним вбачається детальне вивчення більш широкого спектру психологічних особливостей злочинця-рецидивіста і створення та апробація психокорекційних програм з метою ресоціалізації неодноразово засуджених в умовах пенітенціарної установи.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, опубліковані у фахових виданнях:

1. Філоненко В.М. Соціально-демографічні особливості злочинців - рецидивістів / В.М.Філоненко // Вісник Національного університету оборони України: Зб. наук. праць. – Київ : НУОУ, 2011. – Вип. 4(23). – С. 270-273.
2. Філоненко В.М. Особливості вираженості акцентуацій характеру злочинців - рецидивістів / В.М.Філоненко // Вісник Національного університету оборони України: зб. наук. праць. – Київ : НУОУ, 2012. – Вип. 1(26). – С. 273-278.
3. Філоненко В.М. Соціально-психологічні особливості злочинців - рецидивістів / В.М.Філоненко // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна: серія «Психологія». – Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2012. – Вип. 50, №1032. – С. 243-245.
4. Філоненко В.М. Агресивність злочинців - рецидивістів / В.М.Філоненко // Вісник Національного університету оборони України: зб. наук. праць. – Київ : НУОУ, 2013. – Вип. 2(33). – С. 301-304.

5. Філоненко В.М. Психологічний портрет злочинця – рецидивіста сучасності / В.М.Філоненко // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна: серія «Психологія»: зб. наук. праць. – Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2013. – Вип. 52, №1065. – С. 248-252.

6. Філоненко В.Н. Вопросы изучения личности рецидивиста в Украине / В.Н.Філоненко // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2014. – №06 (65) . – Ч.ІІ. – С. 198-202.

Наукові праці апробаційного характеру:

7. Філоненко В.М. Психологічні передумови профілактичної роботи зі злочинцями рецидивістами / В.М.Філоненко // Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України : матеріали наук.-практ. конф. - Харків : ХНУВС, 2009. – С. 62-65.

8. Філоненко В.М. Психологічні особливості проявів агресивності злочинцями - рецидивістами / В.М.Філоненко // Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти: матеріали наук.-практ. конф. / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ, Навч.- наук. ін.-т права та масових комунікацій ; Соціологічна асоціація України. – Х. : ХНУВС, 2013. – С. 104-106.

9. Філоненко В.М. Психологічні особливості злочинців – рецидивістів, які вчинили насильницькі злочини в сім'ї / В.М.Філоненко // Заходи протидії насильству в сім'ї / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ, Навч.- наук. ін.-т права та масових комунікацій, центр генд. освіти; Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда - Україна»; Кримінологічна асоціація України – Харків: Права людини, 2013. – С. 86-87.

10. Філоненко В.М. Особливості психологічної роботи із новоприбулими засудженими рецидивістами / В.М. Філоненко // Актуальні напрями сучасної практичної психології і психотерапії : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Х.: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2013. – С. 77-79.

11. Філоненко В.М. Особливості проявів агресивності засудженими-рецидивістами / В.М. Філоненко // «Modern scientific potential - 2015»: materials of XI international research and practice conference. – Sheffield, 2015.– С. 6 – 9.

12. Філоненко В.М. Специфіка соціально-демографічних ознак злочинців-рецидивістів/ В.М.Філоненко // «Naukowa myśl informacyjnej powieki - 2015» : materiały XI międzynarodowej naukowi - praktycznej konferencji.– Przemyśl, 2015. – С. 3 – 6.

АНОТАЦІЯ

Філоненко В. М. Психологічні особливості злочинців-рецидивістів корисливого та насильницького типів. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.06 – юридична психологія. – Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2015.

У дисертації здійснено детальний теоретичний аналіз проблеми особистості злочинця у сучасній вітчизняній та зарубіжній юридичній психології та надані результати багаторакурсного емпіричного дослідження психологічних особливостей неодноразово засуджених злочинців корисливого та насильницького типів.

Виявлено специфіку агресивності злочинців-рецидивістів корисливого та насильницького типів, їх акцентуацій характеру; емоційного інтелекту, інгібіції у спілкуванні, локалізації контролю, ціннісної сфери; встановлено особливості саморегуляції особистості та копінг-стратегій злочинців-рецидивістів.

На основі багатопланового емпіричного дослідження автором розроблено психологічну типологію злочинців - рецидивістів різної кримінальної спрямованості та різних типів відтворюваності злочину.

Визначені в роботі психологічні особливості рецидивістів та розроблені автором рекомендації для психологів пенітенціарної служби дозволяють більш ефективно виявляти причини вчинення злочину, більш диференційовано організовувати психокорегувальну та профілактичну роботу у виправних установах.

Ключові слова: агресивність, акцентуації характеру, злочинці, інгібіція у спілкуванні, копінг-стратегії, локус контролю, рецидивісти, саморегуляція, емоційний інтелект.

АННОТАЦИЯ

Филоненко В. М. Психологические особенности преступников-рецидивистов корыстного и насильственного типов. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.06 – юридическая психология. – Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, 2015.

В диссертации осуществлен детальный теоретический анализ проблемы личности преступника в современной отечественной и зарубежной юридической психологии и представлены результаты многоаспектного эмпирического исследования психологических особенностей неоднократно осужденных преступников корыстного и насильственного типов.

Вывявлено специфику агрессивности преступников-рецидивистов корыстного и насильственного типов, их акцентуаций характера; эмоционального интеллекта, ингибиции в общении, локализации контроля, ценностной сферы; установлены особенности саморегуляции личности и копинг-стратегий преступников-рецидивистов.

На основе многопланового эмпирического исследования автором разработана психологическая типология преступников - рецидивистов различной криминальной направленности и различных типов воспроизведения преступления. Вывявленные в работе психологические особенности рецидивистов и разработанные автором рекомендации для психологов пенитенциарной службы позволяют эффективнее

устанавливать причины совершения преступления, более дифференцированно организовывать психокоррекционную и профилактическую работу в исправительных учреждениях.

Ключевые слова: агрессивность, акцентуации характера, ингибиции в общении, копинг-стратегии, локус контроля, преступники, рецидивисты, саморегуляция, эмоциональный интеллект.

SUMMARY

Filonenko VM Psychological peculiarities of offenders – recidivists of acquisitive and violent types. – Manuscript.

Thesis for candidate degree in Psychological Science by speciality 19.00.06 – ‘Law psychology’. – Kharkiv National University of Internal Affairs. – Kharkiv, 2015.

In the thesis detailed theoretical analysis of the problem of studying criminal's personality in modern domestic and foreign juridical psychology was done. There were presented the results of empirical research of multi-angle psychological characteristics of repeatedly convicted offenders of acquisitive and violent types. The motivation for this study is based on the negative impact of crime in Ukraine and the role that recidivism plays as a contributing factor within this context. The choice of the research topic was motivated from a literature perspective, focusing specifically on the role that recidivism studies can play in crime prevention and management. Theoretical analysis conducted in order to conceptualize and operationalize recidivism as well as develop a classification system whereby a recidivist could be psychologically classified. Due to the concept of recidivism various complementary theories were studied. Since not one theory only is applicable to recidivism, the research followed an eclectic approach to design an integrated three-level concept on recidivism. In the study recidivism defined within a psychological context. Based on this conceptualization a typology was identified whereby an offender can be classified as a non – chronic, chronic, extreme – chronic recidivist. The non-chronic recidivists are offenders that have been convicted two times, chronic recidivists have convicted more than twice but less than five times, whereas the extreme chronic recidivists have been convicted more than five times. The difference between the three categories of recidivists therefore lies not only in the number of convicted offences. It became apparent that recidivists of these types not only both refer to repeat criminal conduct but also have specific psychological habitual patterns. Theoretical analysis shown that recidivism as phenomenon is conceptualized in psychological context fragmentary. Noticed that recidivists' typology needs psychological definition. No profile of the recidivist exists which could assist with the development of need directed The author considered, that in order to address recidivism it is important to have a psychological classification system in place as well as to design psychological correctional programs for the prevention and management of recidivism. Based on the problem statement the aim and objectives of the study were formulized. The study was designed to investigate

complex of psychological characteristics in a sample of incarcerated males. The sample consisted of two subsamples of inmates. One subsample was acquisitive recidivists and the other subsample was violent recidivists. Both subsample consisted three groups of inmates: non-chronic recidivists (convicted two times), chronic recidivists (convicted three – five times), extreme – chronic recidivists (convicted more than six times). Psychological diagnostic instruments were used in the study according the focusing the investigation for accentuations of character, aggression, values, individual styles of self-regulation, locus control, coping strategies, emotional intelligence and inhibition in communication. The specifics of aggression of recidivists of acquisitive and violent type, their accentuation of character, emotional intelligence, inhibition of communication, localization of control valuable sphere were identified. The features of self-regulation of recidivists of different types of chronic crime were defined. Most significant differences were identified between chronic acquisitive and violent recidivists. Factor analysis applied in the work and revealed the hidden interrelated factors of psychological variables. They predispose to crime reproducibility by recidivists of acquisitive or violent direction. Factors "Complex aggressive behavior", "Communication" and "Character traits" suggested that in groups of violent and acquisitive recidivists manifestations of aggression, interpersonal relationship and character facilitated by focusing on different characteristics. The factor "Subjective control" in acquisitive recidivists distinguishes the characteristics indicated that external willingness to overcome difficulties and take responsibility for their actions determine the propensity to self-incrimination. In violent recidivists fourth factor "Values" includes humanistic values in isolation from other psychological characteristics. On the basis of multi - faceted empirical research author developed a psychological typology of recidivists of acquisitive and violent criminal orientation and different types of crime reproducibility. Identified psychological characteristics of offenders and the recommendations developed by the author for psychologists in prison departments of correctional services enable more effective to establish the causes of the crime, a more different organize psychological correction and prevention work in prisons.

Key words: accentuation of character, aggression, emotional intelligence, coping strategies, inhibition in communication, locus of control, self-regulation, offenders, recidivists.